

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2022 Vol. 2

**www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz**

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2022 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

BOSH MUHARRIR

O'RINBOSARI

Karomat Mullaxo'jayeva (o'zbek)

Ziyoda Teshaboyeva (ingliz)

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Zaynobiddin Abdirashidov

Karl Rayxl (Germaniya)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Kamol Abdulla (Ozarbayjon)

Vahit Turk (Turkiya)

Isa Xabibeyli (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Mark Toutant (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Qosimjon Sodiqov

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Vali Savash (Turkiya)

Kimura Satoru (Yaponiya)

Hamidulla Dadaboyev

Aftondil Erkinov

Rashid Zohidov

Baxtiyor Abdushukurov

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Dilnavoz Yusupova

Qo'ldosh Pardayev

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA

ADABIYOTSHUNOSLIK

Bauirjan Omarov

“To'tinoma” va uning o'zbek adabiyotidagi variantlari

4

Olimjon Davlatov

Mumtoz adabiyotda rind obrazining badiiy takomili

25

MATNSHUNOSLIK

Rashid Zohidov

“Sabotul ojizin” sharhlari

42

Bahriddin Umurzoqov

Mavlono Faxruddin Aliy Safiy Koshifiy Hiraviyning yangi topilgan asarlari

55

Azamat Atayev

O'rta asrlar Xorazm adabiy muhitida Abu Bakr Xorazmiyning o'rni

68

LINGVISTIKA

G'aybulla Boboyorov

O'zbek shevalarida “Devonu lug'ati-t-turk”dagi so'zlarning saqlanishi to'g'risida

90

Mardon Rahmatov

Shoir taxallusining nutq subyektiga munosabati (Alisher Navoiy g'azallari misolida)

112

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)	
Ziyoda Teshabaeva (English)	
EXECUTIVE SECRETARY	
Ozoda Tojibaeva	
EDITORIAL BOARD	
Zaynabiddin Abdirashidov	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibeyli (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Mark Toutant (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Kasimjan Sadikov	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Vali Savash (Turkey)	
Onal Kaya (Turkey)	
Kimura Satoru (Japan)	
Vahit Turk (Turkey)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Aftandil Erkinov	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bakhtiyar Abdushukurov	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Yusupova Dilnavoz	
Kuldosh Pardaev	
Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)	
Nodirbek Jurakuziev	

CONTENTS	
LITERATURE	
Baurjan Omarov	
Variants of "Totynama" in Uzbek literature	4
Olimjon Davlatov	
Artistic Improvement of the image of Rind in Classical Literature	25
TEXTOLOGY	
Rashid Zohidov	
Review of "Sabotul Ojizin"	42
Bahriddin Umurzoqov	
New discovered works of Maulana Fakhr ad-din Ali Safi Kashifi Khiravi	55
Azamat Ataev	
The place of Abu Bakr Khorezmi in the literary environment of Khorezm in the middle ages	68
LINGUISTICS	
Gaybulla Babayarov	
On preservation of words from "Diwan Luyat at-Turk" in Uzbek dialects	90
Mardon Rahmatov	
The relationship between the subject of speech and the image of Navoi	112

**ADABIYOTSHUNOSLIK
LITERATURE****“To‘tinoma” va uning o‘zbek adabiyotidagi
variantlari**Bauirjan Omarov¹**Abstrakt**

Jahon adabiyotidagi mashhur asarlardan biri “To‘tinoma” ko‘p asrlardan buyon o‘rganib kelinmoqda. Mazkur shoh asarning har bir davrda o‘z mualliflari bo‘lgan.

Jahon so‘z san‘atida e‘tirof etilgan, yuksak badiiy saviyaga ega bo‘lgan Ziyovuddin Naxshabiyning “To‘tinoma” asari keyingi davrlarda paydo bo‘lgan “To‘tinoma”lar uchun poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda. Uning ko‘plab tillarga tarjima qilinib, bir qancha yangi variantlari yaratildi. Naxshabiyning bu asari Sharq durdonalaridan ilhomlangan shoirlar beshigiga aylangan Markaziy Osiyoda ham keng tarqalgan. O‘zbekiston mintaqa davlatlari orasida “To‘tinoma”ning qadimiy qo‘lyozmalarini asrash, milliy merosdan unumli foydalanish jihatidan alohida o‘rin ega. Qolaversa, o‘zbek adabiyotida Naxshabiy asari asosida yaratilgan va “To‘tinoma” deb nomlangan bir qancha asarlar mavjud. Latifiyning nasriy, Xiromiyning esa nazmda bitilgan “To‘tinoma”lari o‘zbek adabiyotida muayyan qadriyatga ega. Ushbu maqola qardosh o‘zbek adabiyotidagi “To‘tinoma” asarlari haqida ma‘lumotlarni to‘plash hamda ushbu mavzudagi tadqiqotlarni ilmiy tahlil qilish va ular haqidagi xulosaviy fikrlarni taqdim etishni vazifa qilib qo‘yadi. Muallif o‘zbek zaminida bitilgan “To‘tinoma” variantlarining o‘ziga xos xususiyatlari, ularning badiiy qimmatini va ahamiyatini haqida o‘z fikrlarini bayon qiladi.

Kalit so‘zlar: *Ziyovuddin Naxshabiy, “To‘tinoma” qo‘lyozmalari, Xiromiy merosi, hikoyat, qush tili.*

¹*Omarov Bauirjan Jumaxanulıy* – filologiya fanlari doktori, akademik, L.N.Gumilev nomidagi Yevroosiyo milliy universiteti professori, Nur-Sultan, Qozog‘iston.

E-pochta: b_om777@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7750-2741

Iqtibos uchun: Omarov, B. J. 2022. “To‘tinoma” va uning o‘zbek adabiyotidagi variantlari”. *Oltin bitiglar* 2: 4–24.

Kirish

Hindiston zaminida paydo bo‘lgan va dunyoning ko‘plab mamlakatlariga tarqalgan “To‘tinoma” qissasi Sharq xalqlarining ezgu merosi sifatida O‘rta Osiyodagi variantlarida ham o‘z aksini topgan. Ko‘pgina xalqlar ma’naviy xazinasiga aylangan bu asarning qozoq so‘z san’atidagi ham o‘rni o‘zgacha.

Ziyovuddin Naxshabiyning “To‘tinoma” asarini o‘rgangan tojik olimi Amriyazdon Alimardonov hikoyaning keyingi asarlarga qanday ta’sir qilganligi haqida so‘z yuritarkan, XIX asrda o‘zbek diyorida uning ikki variant – nusxasi tarqalgani, ulardan biri nasrda yozilgan Latifiy asari bo‘lsa, ikkinchisi Mulla Qurbon Xiromiyning nazmda bitilgan varianti ekanligini aytib o‘tgan [Алимардонов 1970, 33]. Vaqti-vaqti bilan o‘zgarib borayotgan “To‘tinoma”ning o‘zbek zaminida nazmda va nasrdagi namunalari mavjudligi bu yurtida jahon qadriyatlari yuksak qadrlanganidan dalolat beradi. Bu mavzuni atroflicha o‘rgangan tatar olimi Xatib Minnegulov Xiromiy “To‘tinoma”sining 1854-1885-yillari 12 ming misradan iborat she’riy varianti, shuningdek, Naxshabiy kitobining boshqa o‘zbek va turk tillaridagi tarjimalari bo‘lganligi haqida xabar beradi [Миннегулов 1993, 266].

Umuman olganda, O‘rta Osiyo adabiyotidagi barcha “To‘tinoma”lar ham to‘laqonli asar sifatida qaralmaydi. Lekin bu xalqlardagi so‘z san’atiga singib ketgan jahonga mashhur durdona asarning muayyan syujetlari yoki epizodlari asosida turli janrlardagi ko‘plab yangi asarlar yaratilgani haqiqatdir. Binobarin, Latifiy va Xiromiy ijodi mashhur adabiy yodgorlikni o‘zbek zaminida butun mazmunini buzmaganda o‘ziga xos tarzda ifodalash uchun keng imkoniyat bergani aniq.

“To‘tinoma”ning o‘zbek adabiyotidagi manbalari

“To‘tinoma”ning qadimiy qo‘lyozmalarining saqlanishi va hozirgi kungacha yetib kelishida o‘zbek xalqi katta hissa qo‘shgan. Qadimiy qadriyatlarni e’zozlash yo‘lida O‘zbekiston boshqa qo‘shni davlatlarga o‘rnak bo‘la oladi, deyish mumkin. Bunga bir necha misollar keltira olamiz. A.Alimardonovning ta’kidlashicha, Naxshabiy “To‘tinoma”sining 85 nusxasi jahonning turli kutubxonalarida saqlanmoqda. Xususan, sobiq ittifoq respublikalarida 37ta, xorijda 48ta qo‘lyozma fan va madaniyat muassasalari tomonidan himoyaga olingan. Jumladan, 8 ta qo‘lyozma O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida, 3ta nusxasi Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti kutubxonasida

saqlanmoqda [Алимардонов 1970, 14–15]. Umuman olganda, o'zbek adabiyotshunoslari o'tmish qadriyatlarini bugungi avlodga yetkazish yo'lida ulkan ishlarni amalga oshirganiga shubha yo'q. Yuqorida ta'kidlab o'tilgan masalalarni atroflicha ko'rib chiqish va tegishli xulosalar chiqarishda qiyosiy va tarixiy-tipologik usullardan foydalanildi.

Asarning o'rganilish tarixi

“To'tinoma”ning o'zbek eliga tegishliligi haqidagi yana bir ma'lumot Muhammad Olim Labibning afg'on shoiri Mirzo Niyoziy Balxiy ijodiga bag'ishlangan ilmiy asarida berilgan. Unda 19-asrda yashagan (taxminan 1807/1808-yili tug'ilgan, 1875/1876-yili vafot etgan) shoir qoldirgan adabiy meros ichida 38 baytdan iborat “To'tinoma” deb nomlangan masnaviy borligi yozilgan. Ammo forsiy va o'zbek tillarida irod qilgan shoirning bu asari forsiy tildagi qo'lyozmalari ro'yxatiga kiritilgan [Лабиб 2018, 16].

Bu asarlar orasida o'zbek adabiyotining yirik namoyandasi Mulla Qurbon Xiromiy qalamiga mansub “To'tinoma” alohida o'rin tutadi. O'zbek adabiyotshunosligida shoir merosi muayyan darajada o'rganilgan, deyish mumkin. Birinchilar qatorida 1966-yili o'zbek olimi T.Qorayev “Xiromiy va uning adabiy merosi” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilib, shoir ijodi haqidagi fikrlarini ilmiy muomalaga kiritdi. Dissertatsiyada shoir hayoti va faoliyati atroflicha o'rganilib, davrning g'oyaviy talablari nuqtayi nazaridan aniq baho berilgan. Bu orqali shoirning ijodiy merosigina emas, biografik ma'lumotlarga ham aniqlik kiritildi.

Mulla Qurbon Xiromiy XIX asrda Buxoro amirligi hududida yashagan shoirdir. T. Qorayevning yozishicha, Xiromiy taxminan 1803-1804-yillarda Buxoroning Kitob shahrida tug'ilgan [Капаев 1966, 5]. Mulla Qurbon Xiromiy ham zamondoshlari kabi o'z davrining ijtimoiy masalalarini she'rlarida aks ettirdi. O'z davrining Mujrim Obid, Sobir Sayqaliy, Shavqiy Kattaqo'rg'oniy, Mulla Qurbon Joniy, Tolib, Miriy kabi yirik shoirlari singari o'zbek adabiyotining rivojiga ulkan hissa qo'shdi [Капаев 1966, 4]. O'zbek olimi mazkur tadqiqotida shoir asarlarini mavzu jihatdan tasniflab, badiiy uslublarini har tomonlama tahlil qilishga e'tibor qaratarkan, Xiromiyning Sa'diy va Navoiy kabi ajdodlari qoldirgan adabiy an'analarni davom ettirgan shoir ekanini e'tirof etadi. Olimning ta'kidlashicha, shoirning “Bo'ston” va “Guliston” dostonlarida Sa'diy g'oyalari o'z ifodasini topgan bo'lsa, “Farhod va Shirin”, “Sab'ai sayyor” dostonlarida Navoiy namunalari ko'rinib turadi.

Yuqorida keltirilgan dalillardan Xiromiy an’anaviy Sharq she’riyati maktabidan yetarlicha saboq olgan shoir, deya xulosa chiqarishimiz mumkin.

Yana bir manbada Xiromiyning ‘Ra’no va Zebo” nomli asarining yaratilishiga sabab bo‘lgan Mirzo Barxurdor Farohiyning (1710-yili vaf.et.) “Mahbub ul-qulub” nomli asari haqida so‘z boradi. O‘rta Osiyoda keng tarqalgan bu didaktik asarning bir bo‘lagi “Ra’no va Zebo” nomi bilan nasrda bitilgan mustaqil syujetli asar bo‘lgani haqida ma’lumot beriladi. Bu asar XVIII–XIX asrlarda tojik va o‘zbek adabiyotlarida Maseho Boysuniy va Ochildimurod Miriy Kattaqo‘rg‘oniyning (1884-y.) “Ra’no va Zebo” dostonlari yozilishiga sabab bo‘lgan. Barxurdorning bu asari 1856-yili o‘zbek tilida Mulla Qurbon Xiromiy va Muhammad Rasul Mirzo Xorazmiyning shu mavzudagi she’riy to‘plamlarining yozilishiga sabab bo‘ldi.

Mirzo Barxurdor Farohiy jahon adabiyoti tarixiga Barxurdor Turkman nomi bilan, forsiy tilda ijod qilgan turkman shoiri sifatida kiritilgan. Tadqiqotchilar shoirning nasabini Xuroson turkmanlari bilan bog‘laydilar va uning nasrda yozilgan yirik asari – “Mahbub ul-qulub”ning muqaddima, besh bob va xulosadan tashkil topganligini yozishgan. Shuningdek, asar insonparvarlik g‘oyalariga asoslanganligi, uslubiy jihatdan Sharqning klassik asarlari “Kalila va Dimna”, “To‘tinoma” ertaklarini esga solishi haqida xulosalar beriladi [Брагинский 1987, 415].

Tojik olimi Malik Adashev Barhurdor Farohiy “Ra’no va Zebo” asarining tojik va o‘zbek adabiyotidagi epik poeziya janri rivojiga qo‘shgan hissasi va syujetlarning transformatsiyalashuviga oid masalalarga oydinlik kiritadi. Shuningdek, bu kabi asarlarni yaratgan shoir va boshqa ijodkorlarning badiiy uslubiga baho beradi [Адашев 1990, 3].

Umuman olganda, bu tadqiqot Mirzo Barhurdor Farohiyning “Ra’no va Zebo” qissasi hamda Xiromiy Shahrisabziyning (Mulla Qurbon Xiromiy) “Ra’no va Zebo” dostonlarini qiyosiy tahlil qilishga e’tibor qaratgan, deyish mumkin [Адашев 1990, 20-23].

Shunday qilib, “To‘tinoma” hamda “Ra’no va Zebo”ni o‘z davri ijodiy talablariga moslab, ularga yangicha tus bergan Xiromiy o‘zidan keyin o‘lmas asarlar qoldirdi... [Капаев 1966, 8].

Adabiyotshunos T.Qorayev Xiromiyning adabiy merosiga gina emas, balki shoirning ko‘pchilikka noma’lum bo‘lgan insoniy xislatlariga ham ko‘p e’tibor qaratganini aytish mumkin. Masalan, shoirning nevarasi Tursunqul Yuldashev va Anbar Otinning aytishicha, ijodkorning yaqinlari teriga ishlov berish bilan

shug'ullanishgan. Ana shunday insonlar orasidan chiqqan Mulla Qurbonga shoirlik otasidan o'tgan deyishadi. U o'ziga Xiromiy taxallusini tanlagan [Kapaev 1966, 5].

Xiromiyning avval Kitob shahrida, keyin Buxorodagi Mir Arab madrasasida tahsil olgani haqidagi ma'lumotlar manbalarda uchraydi [Kapaev 1966, 5]. Butun Sharqqa dong'i ketgan shoirlardan qolgan adabiy meros Xiromiy asarlarining yo'lchi yulduzi bo'ldi. U yoshligidanoq Sharq adiblarining ijodiga chuqur singib ketgan she'rlar tuzilishini teran o'rgangan. Shoir Firdavsiy, Sa'diy, Ziyovuddin Naxshabiy, Navoiy, Fuzuliy, Bedil, Zebuniso singari shoirlar ta'sirida shakllandi. Shuningdek, o'z davrining Shavqiy Kattaqo'rg'oniy, Xoziq kabi shoirlari bilan ijodiy aloqalarda bo'ldi. Alohida ta'kidlash joizki, bu aloqalar shoirning ijodiy tabiatiga ta'sir ko'rsatmay qo'ymadi [Kapaev 1966, 5].

Shoirlar orasida Shavqiy Kattaqo'rg'oniy (1785–1861) alohida ta'kidlash joiz. Ikki shoirning kundalik hayoti va ijodida ko'targan mavzulari ham bir-biridan uzoq emas edi. Ayniqsa, ular orasidagi do'stona munosabatlar ijodida yaqqol ko'rinadi.

Shavqiy muxammaslarining birida ikki shoir o'rtasidagi o'zaro munosabatlar haqida shunday yozadi:

...Muztar asiri nash'avu Vola xarobi g'am...

Shavqiyni suxbatig'a yetolmas Xiromiy ham,

Ul andog' o'ldiyu, bul bunda bul dudog' [Kapaev 1966, 5-6].

She'rning bu parchasi o'sha davr shoirlarining she'rga ixlos qo'ygani uni hayot qayg'ulari bilan bog'laganini, g'am-anduhlarga to'la ko'ngillariga shu orqali tasalli berganini anglatga, ajab emas. Kitoblik yana bir shoir Salohiddin Maxsum Salohiyning yozishicha, Xiromiy umrining oxirigacha kattaqo'rg'onlik shoirlar bilan yaqin aloqada bo'lgan [Kapaev 1966, 6].

Xiromiyning badiiy mahorati

Mulla Qurbon Xiromiyning bizgacha yetib kelgan boy adabiy merosi ham epik, ham kichik hajmdagi she'rlardan iborat. Shoirning "Chor darvesh" (1834), "To'tinoma" (1854), "Ra'no va Zebo" (1856), "Yusuf va Zulayxo" dostonlari hamda 175 baytdan iborat muxammaslari bor. Umuman olganda, Xiromiy merosi 30 000 misradan iborat [Kapaev 1966, 8]. Ushbu asarlarning har birida ko'plab g'oyalar, badiiy naqshlar, individual tafsilotlarni topish mumkin. Bunday asarlar qatorida, shubhasiz, "To'tinoma" asarini aytish mumkin.

Xiromiy ijodiga bag'ishlangan ilmiy ishlarda "To'tinoma"

qo‘lyozmalarining tavsifi va saqlanishi haqida ma‘lumotlar hamda batafsil xulosa berilgan. Masalan, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida №1795 raqami bilan belgilangan “To‘tinoma”ning qo‘lyozma nusxasi mavjud. Bu qo‘lyozma 1270-1271 (milodiy 1854–1855) yillari yozilgan va 1272 (1856) yili nasta‘liq yozuvi bilan Qo‘qon qog‘oziga ko‘chirilgan. Qo‘lyozmaning hajmi – 199 bet, she‘rlar soni – 6000ta. Shuningdek, Kitob va Shahrisabz shaharlarida “To‘tinoma”ning ikkita qo‘lyozmasi borligi ma‘lum. Mulla Qurbon Xiromiy “To‘tinoma” asarining yozilishida o‘zbek zaminida keng tarqalgan ushbu qo‘lyozma nusxalar asos bo‘lgan deyish mumkin. Garchi Xiromiy Ziyovuddin Naxshabiyning “To‘tinoma”siga asosiy e‘tiborni qaratgan bo‘lsa-da, unga boshqa nusxalar ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatgan.

Xiromiyning hind hikoyalaridan hikoya ichida mustaqil asar yaratishi, ehtimol, “To‘tinoma” bilan chegaralanib qolmasa kerak. Chunki bunga bog‘liq bir necha asarlar mavjud. Bu borada T. Qorayev kelib chiqishi noma‘lum “To‘rt darvesh” (Chor darvesh) dostonining asl vatani Hindiston ekanligini ta‘kidlaydi [Kapaev 1966, 11]. Dastlab, hoshiyali hikoya tarzida bo‘lgan asar Xiromiyning shu nomdagi asari o‘zagini tashkil etgan. Demak, Sharqda keng tarqalgan hikoyatlar shoir ijodining yangi bosqichga ko‘tarilishiga zamin yaratgan.

“To‘tinoma”ning kelib chiqishi hind adabiyotining qadimiy xazinasini sanalgan sanskrit tilida yozilgan “Shukasaptati” (“To‘tining yetmishta hikoyasi”) asariga borib taqaladi. Asli o‘zbek zaminida tug‘ilgan, hind va fors adabiyotlarida katta shuhrat topgan Ziyovuddin Naxshabiy 1330-yili “To‘tinoma”ni forsiy tilda yozgani ma‘lum. Asarni qozoq tiliga tarjima qilgan olim A.Qo‘niratboyev shunday yozadi: “To‘tinoma” asari Sharqda ayollarning hiylanayrangini va shu bilan birga ojizaligini oshkor etgan eng mashhur badiiy asarlardan biridir. Undagi hikoyalarni shunchaki misol emas, balki satira va chuqur ma’noga to‘la deyish mumkin. Bu adabiy meros hali ham qimmatli, badiiy va jozibali. Qozoqlar bu asarni “To‘tiqushning to‘qson bobi” deb atashadi [Qo‘niratboyev 2004, 379]. Bu asarning XVIII asrda shoir Muhammad Qodiriy, XIX asrda Haydar Baxsh Haydariy qalamiga mansub yirik nusxalari ham bor. Tadqiqotchilarning ta‘kidlashicha, “To‘tinoma” XIX asrlardan boshlab o‘zbek shoirlarining diqqatini tortgan.

Ana shunday shoirlardan biri – Mulla Qurbon Xiromiy Naxshabiy nusxasi asosida “To‘tinoma”ni yozgan. U Naxshabiyning o‘z asarining andozaga solingan nusxasi bilan ishlash tajribasidan

ham foydalangan. Naxshabiy asarni barcha hind adabiy yodgorliklari syujetlari orqali boyitgan bo'lsa, Xiromiy o'zbek adabiyotining xazinasida ko'pdan ma'lum bo'lgan durdonalardan butunlay yangi doston yaratdi. Shoirning qobiliyati, iste'dodi, bilimi tufayli dunyoga kelgan 12 ming misradan iborat "To'tinoma" o'zbek xalqining ma'naviy boyligiga aylandi [Kapaev 1966, 14-15].

Xiromiy "To'tinoma"sida ham boshqa shu nomdagi asarlar kabi uch bosh qahramon (Maymun, Xo'jast va To'tiqush) sarguzashtlaridan tashkil topgan. Qolgan qahramonlar asosiy qahramon – To'tiqush orqali ifodalanadi.

Maymun hikoyaning boshida sayohatga chiqib, faqat oxirida qaytib kelsa-da, u hal qiluvchi rol o'ynaydi. Chunki asarning asosiy belgilari maymunning yo'lga o'tlanishi bilan murakkablashadi. Asar ichidagi hikoyalarning barchasida "Maymun" umuminsoniy qadriyatlarni va turli xil xatti-harakatlarga qozilik vazifasini bajaradi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Naxshabiy davridan davom etib kelayotgan asar nusxalariga (variantlarga) jiddiy o'zgarishlar kiritilmagan bo'lsa-da, Xiromiy nusxasi nazm, she'riy kuch va badiiy uslub jihatidan Naxshabiy ijodidan jiddiy farq qiladi. O'zbek tilidagi "To'tinoma" asarlarida ham ilg'or asarlarda keng ifodalanagan umuminsoniy qadriyatlarga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, tarbiya va axloq, bag'rikenglik va hayo, adolat va insof, e'tiqod va rostgo'ylik kabi didaktik masalalar o'rin olgan [Kapaev 1966, 15].

Xiromiyning "To'tinoma"sida ham mardlik va e'tiqod, muhabbat va mehr-oqibat kabi insoniy fazilatlar tanqid qilinadi. Asardagi qisqa hikoyalar fikrni kognitiv jihatdan mustahkamlash uchun ishlatiladi. O'zbek shoiri o'z dostoni orqali milliy tarbiya va ma'rifatning serqirra masalalaridan xabardor etadi. Tadqiqotchi T. Qorayevning ta'kidlashicha, "Hikoya syujeti, dunyoqarashi, xulq-atvori bilan farq qiluvchi uch qahramonning taqdiri va xarakterini ochib berishga qaratilgan [Kapaev 1966, 15].

Xiromiy uch bosh qahramonni Naxshabiydan olgan bo'lsa-da, ularning insoniy tabiatiga yangicha mazmun bag'ishlaydi, hikoya davomida turli qarorlar qabul qiladi. Masalan, Naxshabiy nusxasida maymunning xarakterini asar boshida va oxiridagi xatti-harakatlari belgilaydi. Bozordan to'tiqush sotib olib, o'ziga hamroh bo'lib olib kelgani, butun uyni, jonini qushlarga ishonib topshirgani uning bag'rikengligidan darak bersa, olis safardan qaytganida shaytonning nayrangiga uchmay, o'z iffatini saqlab qola olgan ayolini insofsizlarcha o'ldirishi uning haddan ziyod qattiqqo'l ekanligidan darak beradi. "To'ti va Xujasta"ning ellik ikki kun davom etuvchi

qissasi ham maymunning o‘ziga xos fazilatlarini ochib beradi. Xiromiy “To‘tinoma”sidagi maymun esa ijobiy obraz bo‘lib, asar yakunida u salbiy obrazga aylanib, unda shafqatsizlik va to‘ymaslik yaqqol ko‘zga tashlanadi [Kapaev 1966, 15].

Naxshabiy asaridagi Xujasta qalbi ikkiga bo‘lingan obrazdir. U sevgilisi uchun ehtiros va ayollik olami bilan qiziq suhbatdosh. Ular bir-birining maftunkor ertaklarini tinglab, ajib hikoyalarga bo‘lgan ishtiyoqi bilan tong otayotganini sezmay ham qoladi. U erining yo‘qligidan foydalanib, haromga botgan begona yigitga turmushga chiqmoqchi bo‘lsa-da, sharqona ayol tabiatidan qochib qutula olmaydi. Xiromiy tasvirlagan Xujastada o‘z davri ayollariga xos harakatsizlik va qo‘rqoqlik belgilari namoyon bo‘ladi. Ishqdan boshi aylangan qahramonning bosiqligiga, chidamliligiga ko‘proq e‘tibor berganga o‘xshaydi. Ammo, Xujasta o‘zining fidoyiligi, tinimsiz kurash va shirin orzular qarshisidagi matonati orqali “To‘tinoma”ning mohiyatini ochib beradi [Kapaev 1966, 15].

Xiromiy “To‘tinoma”sida ham to‘tiqush asarning asosiy ustuni. U uyda qolgan kelinchak va olis safarga otlangan erini ipsiz bog‘lab turgan obraz. Qush obrazini tahlil qilgan T.Qorayev ta‘biri bilan aytganda, “kengaytirilgan hikoyaning eng faol obrazi bo‘lgan to‘tiqush uni go‘zal hikoya bilan bezatadi. Bu bosh qahramonlar taqdirida katta rol o‘ynaydi. Hikoyada Xiromiy o‘z fikrlarini va yaxshilikka intilishlarini ifoda etgan” [Kapaev 1966, 15-16].

Tadqiqotchi o‘z ilmiy ishida Xiromiy ijodiga tanqidiy nazar bilan qaraydi. Uning muallifligi, yozuv uslubi, tarixiy bilimi, dunyoqarashiga har tomonlama baho beradi. U o‘z xulosalarida Xiromiy asarlarini qiyoslab, ularni qarama-qarshi qo‘yish orqali baholaydi. Unda shoirning har bir asarida qanday adabiy yondashuvdan foydalanishi, bu usullar asar tabiatiga qanday ta‘sir ko‘rsatishiga e‘tibor qaratiladi. Shuning uchun ham uning hikoya va qissalarida mingdan ortiq personajlar muayyan maqsadga muvofiq tasvirlangan [Kapaev 1966, 16].

O‘zbek tadqiqotchisi Xiromiyning “To‘tinoma” va “To‘rt darvesh” dostonlarini ham o‘ziga xos xususiyatlari, o‘xshash va farqli tomonlariga asoslanib tahlil qildi. Masalan, u “To‘tinoma”ning tuzilishi “To‘rt darvesh”dan murakkab emasligini ta‘kidlaydi, bu esa hikoyadagi qahramonlarning cheklangan ishtiroki bilan izohlanadi. Darhaqiqat, qaysi variantni olsak ham, Xujasta, to‘tiqush va maymun obrazlari yaqqol ko‘zga tashlanadi. Lekin Xujasta hikoyaning barcha qismlarida qatnashsa-da, unchalik faol emas. Binobarin, agar o‘rnatilgan kompozitsion yondashuv imkoniyatlaridan

foydalanilmasa, barcha hikoyalarni bir muhitda jamlash va ulardan umumiy maqsadga erishish uchun foydalanish qiyin bo'ladi [Kapaev 1966, 19-20].

Xiromiy va uning "To'tinoma"si haqidagi ilmiy ishda hiko-yaning tuzilishi, uning o'ziga xos xususiyatlari, janr xarakteri va nazira usulidan foydalanilishi haqida xulosalar keltirilgan. Qolaversa, nafaqat muallifning uslubi va yozish mahorati, balki uning shaxsiyati haqida ham ko'plab ma'lumotlar mavjud. Ushbu ma'lumotlarning o'zi asarning tabiatidan kelib chiqadi. Buni o'zbek xalqining ma'naviy qadriyatiga aylangan "To'tinoma"ning dunyoga kelishiga Xiromiy tafakkuri va bilimi, qobiliyati qay darajada ta'sir qilgani bilan tushunish mumkin [Kapaev 1966, 21-22].

Xiromiy fors va arab tillarini, munajjimlik ilmini, dunyoning yaralish sirlarini, dialektikani, ritm va uyg'unlik ta'limotlarini, geografiya va tarixni yaxshi bilgan. Binobarin, u davr ijodkori sifatida oldiga qo'yilgan murakkab vazifalarni bemalol hal eta oldi [Kapaev 1966, 21-22] degan fikrni "To'tinoma" qiymatini oshiruvchi va uning badiiy sifatiga ta'sir etuvchi muhim ma'lumot sifatida qarash kerak.

"To'tinoma" kecha va kunduzi bo'ladigan turli sarguzashtlarni inson qalbi orqali tasvirlaydigan asardir. Kun qoraygach, qalbini shayton egallagan Xujasta tun bo'yi hikoyachining qiziqarli hikoyalarini tinglab, tong yorisha boshlaganda uyquga ketadi. Tong otishi bilan porlab chiqqan quyosh kuni bo'yi yer yuziga nurini sochib hukmronlik qiladi. Hamma variantlarda ham o'z aksini topmaydigan bu vaqt tungi yurishga tayyorgarlik ko'rish Xujastani ozod qilish vaqti hisoblanadi.

Lekin Xiromiy "To'tinoma"sida tunning qora zulmatini chetga surib, atrofga nur socha boshlagan quyosh obrazi tasvirlangan:

*Quyosh Iskandari chu chekdi inon,
Shom mag'rib tomong'a etdi makon.
Oy jamoli chu lam'a etdi zuhur,
Yoyildi mashriqda pardai kofur* [Kapaev 1966, 22].

Boshqa versiyalar kabi Xiromiyning "To'tinoma"sining har bir bobi takrorlanuvchi bayt bilan tugaydi. Bu hikoya mahbubasi huzuriga borishga hozirlik ko'rayotgan, biroq tong otishi bilan yo'li to'silib uyidan chiqa olmay qolgan Xujastaning va uning holini she'riy yo'l bilan ifoda etgan muallifning kayfiyati haqida. Bu Ziyovuddin Naxshabiyning asaridan davom etib kelayotgan an'anadir. Muallif qahramonning barcha tuyg'ularini ichki dunyosi, qalbi orqali idrok etadi. Ya'ni to'tiqushdek to'q, Xujasta kabi g'amgin, maymun kabi tashvishga tushadi, shoir bo'lib tebranadi. Bu bir misrali she'r

Naxshabiy ijodining ellik ikki kecha davom etgan barcha hikoyalarini umumlashtirish uchun yetarlidir. Naxshabiydan keyin ham bu qolipdan turlicha foydalaniladi. Ba’zi hikoyatlarda bir gapda, ba’zi hikoyatlarda esa ikki shaklda umumlashtiriladi. Bir qator boblar oxirida esa she’r satri ko’rsatilmagan. Xiromiy ham Naxshabiy an’anasini davom ettirib, har bir fasl oxirida bir baytni takrorlab ketgan.

Naxshabiyning “To‘tinoma” asarini fors tilidan rus tiliga tarjima qilgan Y.E.Bertels bu iborani quyidagicha ifodalagan:

*Нахшаби сегодня ночью собирался
Повидаться с другом нежным и прекрасным,
Только утро помешало это сделать:
Всем влюбленным утра вестник – враг ужасный*
[Нахшаби 1979, 30].

Bu misralarni “To‘tinoma”ning qozoq tiliga tarjimoni Avelbek Qo’ng’irotboyev asl nusxadan uzoqlashmay, she’riy shukuhini pasaytirmagan holda shunday beradi:

*Нахшаби түні бойы киініпті,
Көрем деп сұлу жарды сүйініпті.
Атқан таң ғашықтардың дұшпаны екен,
Бара алмай бүгін тағы күйініпті* [Нахшаби 1991, 28].

Mulla Qurbon Xiromiy Naxshabiy asarining tarjimoni emas, balki “To‘tinoma” asarining muallifi, u she’rni to‘qishda hammaga ma’lum an’anadan voz kechmaydi:

*Chun Xiromiy dedi boray bu kecha,
Qilg’ali do’st xilvatig’a julus.
Subh bo’ldi borurg’a mone’ anga,
Dushman ermish bu elga subhi xurus* [Караев 1966, 22].

Bu baytlardagi xulosalarni o’sha davrning g’oyaviy talablari asosida talqin qilishga urinishlar ham seziladi. Masalan, yuqoridagi tadqiqotda “Shoir quyosh botgandan keyin oy chiqadi, deydi. Jamiyatning bu voqeligi Xiromiy nuqtayi nazari orqali real ijtimoiy ahamiyatga ega bo’ladi. Xiromiy allegorizmi muayyan mazmun, shoirning ilg’or g’oyalari bilan ajralib turadi. U o’zining ilg’or qarashlarini ko’plab ijobiy obrazlar orqali ifodalagan” [Караев 1966, 22].

Xiromiy “To‘tinoma”si bir qancha vazifalarni o’z ichiga oladi: Bu, *avvalo*, qadimgi Hind zaminida paydo bo’lgan, dunyo bo’ylab sayohat qilgan mashhur asarning o’zbek zaminida keng yoyilganiga

yorqin misoldir. *Ikkinchidan*, mumtoz adabiyotga hissa qo'shgan yana bir dostonni hayotga tatbiq etish va uni jonajon yurtining ma'naviy xazinalariga qo'shishning yorqin namunasidir. *Uchinchidan*, qadimiy qadriyatlarga asoslangan yangi asarni xalq manfaati yo'lida adabiy merosga aylantirgan shoirning she'riy mahorati samarasidir. *To'rtinchidan*, bu asar Sharqda keng tarqalgan nazira an'anasining eng yaxshi namunalaridan biri hamdir. *Beshinchidan*, o'zbek madaniy merosiga kirgan qo'shni davlat ma'naviyatini yuksaltirishga salmoqli hissa qo'shayotgan adabiy yodgorlikdir. Shuning uchun ham Xiromiy "Alisher Navoiy davrida boshlangan o'zbek tili rivoji uchun kurashni davom ettirib, buni o'zining "Chor darvesh", "To'tinoma", "Ra'no va Zebo", "Yusuf va Zulayxo" dostonlari orqali isbotladi va o'zbek tilining boyligi va imkoniyatlarini ko'rsatib berdi" [Капаев 1966, 22].

Xiromiyning "To'tinoma"siga asos bo'lgan asar muallifi Ziyovuddin Naxshabiy hozirgi O'zbekistonning Qarshi (sobiq Naxshab) shahrida tug'ilgan [Бертельс 1979, 5]. Umrini Hindistonda o'tkazgan Naxshabiy kabi shoirlar ko'p. Ular orasida ajdodlari Qarshi shahrida yashagan Abulqosim Amir Xusrav Dehlaviyning o'ziga xos o'rni bor. G'azal mulking sultoni Alisher Navoiy Xusrav Dehlaviyni "hind sehrgari" deb maqtab, uning bir qancha she'rlarini nazira uslubida qayta yaratgan [Муродов 2015, 4]. Jahon adabiyotida taniqli shoirlardan biri Javoharlal Neru o'zining "Hindiston kashfiyoti" kitobida sanskrit tilining mohir ustasi, hind adabiyoti va musiqasiga katta hissa qo'shgan Amir Xusrav Dehlaviyning betakror ijodiy merosiga yuksak baho bergan.

Ota-bobolari O'zbekistonda yashab o'tgan Mirzo Abdulqodir Bedil, Mirzo Asadulla G'olib kabi shoirlar uchun ham ikki yurt birdek qadrdondir. Abdulma'oniylar nomi bilan mashhur Mirzo Bedil 130 ming misradan ortiq she'r va 50dan ortiq nasriy asarlar yaratib, keyingi avlodga boy meros qoldirgan, adabiyotga salmoqli hissa qo'shgan shoir sifatida tanilgan. Samarqandlik buyuk alloma Mirza G'olib hind she'riyatining mumtoz na'munalari rivojiga, urdu adabiy tilining o'ziga xos xususiyatlarini dunyoga ochib berishga katta hissa qo'shgan faylasuf shoir sifatida mashhur [Муродов 2015, 5].

Naxshabiy asari asosida yozilgan yana bir mumtoz asar Muhammad Qodiriyning "To'tinoma" asaridir. Uning Said Haydar Baxsh Haydariy tomonidan qayta yozilgan varianti dunyoning ko'plab mamlakatlariga yoyilgan. Haydariy varianti 1801-yili yozilib, 1803-yili "Tota kahani" ("To'tining qissalari") nomi bilan urdu tilida

Kalkutta shahrida qayta nashr ettirilgan [Клягина-Кондратьева 1933, 20]. Bu asarning mashhurligiga yuksak badiiy urdu tilining ta’siri haqida bir qancha xulosalar chiqarilgan. O‘zbek olimlarining ta’kidlashicha, 1875-yilda “To‘ti qissalari” urdu tilidan ingliz tiliga tarjima qilingan va kitob mualliflari Ziyovuddin Naxshabiy va Sayyid Haydar Baxsh Haydariydir. Shundan buyon Naxshabiy va Haydariy hammuallifligida ushbu nusxani nashr etish an’anasi mavjud [Муродов 2015, 10]. Lekin 1933-yili Moskva va Leningradda nashrga tayyorlangan asar nusxasida faqat Sayyid Haydar Baxsh Haydariy ismi muallif sifatida ko‘rsatilgan. Bu nusxa bugungacha tadqiqotchilar tomonidan foydalanib kelinmoqda.

O‘zbekistonda so‘nggi yillari nashr etilgan “To‘tining qissalari” asari 1921-yili Lakhnau shahrida chop etilgan urdu tilidagi nusxasi asosida yaratilgan. Urdu tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilingan bu nusxa qardosh o‘zbek xalqining ma’naviy hazinasiga aylangan (Tarjimon: Hoshimjon Murodov, she’rlarini tarjima qilgan va muharrir Muhiddin Omon). Sharqdagi eng qadimiy adabiy yodgorlik hisoblangan “To‘tinoma” kitobi fransuz, nemis, turk, afg‘on, rus va o‘zbek tillarida bir necha bor nashr etilgan.

Asar 1933-yili urdu tilidan rus tiliga tarjima qilingan. 1962-yili ruscha tarjimasi orqali R.Obidxo‘jayev, R. Komilov va T.Jalolov tomonidan o‘zbek tiliga o‘g‘irilgan [Муродов 2015, 11] degan ma’lumot o‘zbek xalqining “To‘tinoma” asari bilan bundan ancha ilgari tanish bo‘lganidan darak beradi. O‘zbek adabiyotshunosligida “To‘tinoma” va Payvandiy Rizoiyning “Qush tili” [Hasanova 2016] asarlari o‘rtasidagi tafovutlarning o‘rganilishi Sharq merosiga alohida e’tiborni ko‘rsatadi. Qushlar tilidan aytilgan hikoyatlarning tipologik izchilligiga e’tibor qaratgan, masalaga boshqa rakursdan yondashgan olimning pozitsiyasi tahsinga loyiq.

Adabiyotshunos Sh.Hasanova o‘zining ilmiy tadqiqot ishida “Keyingi asrlarda “To‘tinoma”ning bir necha nusxalari paydo bo‘ldi. Biroq bularning hech qaysisi ilmiy tadqiqot obyekti bo‘lmagan. Latifiy, Asiriy, Mirzabobo va Xiromiyning “To‘tinoma”si shular jumlasidandir. T.Qorayevning “O‘zbek adabiyoti tarixi” kitobidagi maqolasidan tashqari Xiromiy asari umuman o‘rganilmagan. Shu kungacha bu asarlar matni nashr etilmagan. Latifiy, Asiriy, Mirzaboboning “To‘tinoma”lari ham o‘rganilmagan [Хасанова 2016, 27], – deb xulosa qiladi. Albatta, bu olimning shaxsiy fikr-mulohazasi, lekin Mulla Qurbon Xiromiy merosiga bag‘ishlangan maxsus ilmiy asar yozib, uning “To‘tinoma” dostonini atroflicha tahlil qilgan T.Qorayevning tadqiqotlari o‘zbek adabiyotshunosligida

alohida o'rin tutishini ta'kidlashimiz lozim.

Sh. Hasanovanning ilmiy tadqiqotlari natijalari ham o'z o'rnida samaralidir. Olima O'zbekiston fondlarida saqlanayotgan "Qush tili", "To'tinoma" qo'lyozmalarining batafsil ilmiy tavsifini ishlab chiqqan. Tadqiqotchi "To'tinoma" qissasiga kirgan hikoyatlardan "Qush tili" mavzusidagi asarlarda keng foydalanilganini aytadi. Masalan, Rizoiiy Payvandiiy asarida savdogar va uning to'tisi xaqida hikoya borligini ta'kidlaydi. Sh. Hasanova bu syujet sanskrit tilidagi "Shukasaptati" ("To'tining yetmish hikoyasi")dan kelib chiqqanligini qayd etib, Rizoiiy Payvandiiy uni Ziyovuddin Naxshabiiyning "To'tinoma"sidan olgan, degan xulosaga keladi.

Ko'rinib turibdiki, qadimda bir asardan ikkinchisiga o'tib yangi mualliflik nusxasini yaratish, qayta ishlash va rivojlantirish keng miqyosdagi jarayonga aylanib, bir-biridan u qadar farq qilmaydigan ko'plab asarlar bitilgan. Voqealar rivoji, obrazlar tizimi bir xil bo'lsa-da, avvalgilardan ancha mashhur bo'lgan asarlar ko'p uchraydi. Asarni tahrir qilgan ijodkorning mahoratiga ko'p narsa bog'liq ekanligi, shubhasiz. Haqiqiy usta asarning asl g'oyasini ilhomlantiradi va unga aniq maqsad qo'yadi. Shu bois, tadqiqotchi Naxshabiiyning "To'tinoma"si, Payvandiiyning "Qush tili" kitoblarini atroflicha tahlil qilgan.

Sh.Hasanova ushbu tadqiqotida Xiromiiyning "To'tinoma"-larini tipologik va tekstologik nuqtayi nazardan ko'rib chiqqan va bir qancha natijalarga erishgan. Xiromiiyning "To'tinoma"si va uning oldingi variantlaridagi syujetlar, obrazlar tizimi va farqlarni qiyosiy tahlil qilgan. Naxshabiiy "To'tinoma"da 52 kechadan iborat 52 qissa, Xiromiiy asarida ham 52 kechadan iborat 52 qissa, Haydariy variantida esa 37 kechadan iborat 37 qissa borligini aytgan.

Umuman olganda, Xiromiiy Ziyovuddin Naxshabiiy ijodining strukturasini o'zgartirmagan, faqatgina badiiy uslublar orqali o'z ijodini alohida ajratib ko'rsatgan. Buni asl nusxaga va uning muallifiga nisbatan hurmat sifatida qarash kerak deb bilamiz.

Xiromiiy "To'tinoma"sining bugungi adabiyotdagi, qolaversa, xalq merosidan foydalanishdagi o'rnini aniqlash muhim masalalardan biridir. Bu borada mintaqamiz olimlari tomonidan ham muayyan ishlar amalga oshirilgan. Akademik S.Qasqabasovning "Qadimgi hind syujetlari Qozog'istonda qayta tiklanib, tashqi xarakter va ichki ma'no jihatidan jiddiy o'zgarishlarga uchraydi" [Қасқабасов 2022, 210] degan fikrini e'tiborga olsak, bu qadriyatlarining o'zbek adabiyotida ham muhimligini ko'ramiz. Turkiy tilli mamlakatlar adabiyotshunoslari bu merosdan foydalanish bo'yicha o'z

g‘oyalarni o‘rtaga tashlaydilar va o‘zlarining tadqiqot usullarini taklif qiladilar. Ular orasida bu borada katta tajribaga ega tojik va o‘zbekistonlik olimlar ham bor. Qadimiy osori-atiqalarning tahliliy tadqiqotlari davlatlarimiz ma‘naviyatining boy tarixi va zamonaviy adabiyotshunoslik rivojiga xizmat qilayotganini yaqqol ko‘rsatib turibdi. Binobarin, adabiyot tarixida Xiromiy “To‘tinoma”sining paydo bo‘lishi Naxshabiy asos solgan va forsiy adabiyotda keng tarqalgan ko‘p asrlik o‘xshash asarlar yozishning boy tajribasi bilan bog‘liqdir. Ayni paytda, bu mavzu turkiy adabiyotda an‘anaviylikning yorqin namunasi hamdir. Binobarin, Xiromiyning “To‘tinoma” dostoni o‘zbek adabiyoti tarixini o‘rganishda va bu mavzuning keyingi davrlardagi davomiyligini ta‘minlashda muhim omildir [Xacanova 2016, 36], – degan xulosaga qo‘shilamiz.

Sh. Hasanovaning tadqiqotidan Toshkent davlat Adabiyot muzeyi fondida saqlanayotgan Rizoiiy Payvandiyning “Qush tili” (№127), Mirzo bobo (№78), Ziyovuddin Naxshabiy (№57, №188) “To‘tinoma”lari, shuningdek, O‘zR FA ShI asosiy fondida saqlanayotgan Naxshabiy (№1461), Latifiy (№3229, №5699), Asiriy (inv. №2530), Xiromiy (№1795), “To‘tinoma”lari va muallifi noma‘lum (№1867, №4939) “To‘tinoma” qo‘lyozmalari haqida batafsil ma‘lumot oldik [Xacanova 2016, 29].

Tadqiqotimiz borasida “To‘tinoma” va “Qush tili” deb nomlangan o‘n bir qo‘lyozma aniqlanib, ularning batafsil ilmiy tavsifi berilgan. E‘tiborlisi shundaki, nusxalar ichida badiiy jihatdan mukammali – Xiromiyning “To‘tinoma” asaridir [Xacanova 2016, 30].

“To‘tinoma”larda muallif uslubi

“To‘tinoma”lar mualliflarining pozitsiyasi va ijodiy faoliyatida bir-biriga yaqinlik mavjud. Ularning barchasi o‘z adabiyotidagi barcha ma‘naviy qadriyatlar xos xususiyatlarni asarda birlashtirgandek, ya‘ni ularni butun bir tizimga solib, muayyan g‘oyaga bo‘ysundirdi. Asarlarda har bir muallifga xos umumiy maqsad borligini yaqqol ko‘rish mumkin.

Birinchidan, ular xalqning ko‘p asrlik adabiy merosidan keng foydalandilar. Shu tariqa xalqlar tarixi bilan bog‘liq shajaralarning hayotiyliigi ko‘rsatildi.

Ikkinchidan, milliy tilning imkoniyatlarini to‘liq ko‘rsatishni maqsad qilib qo‘ydilar. Shu orqali bu asarlar badiiy adabiyot yodgorligiga aylandi.

Uchinchidan, bu asarlar o‘lkaning go‘zal axloqiy-ma‘naviy

merosiga aylandi.

To'rtinchidan, bu so'z zargarlari o'z asarlari orqali kelajak avlod ongiga halollik, mehr-oqibat, vatanparvarlik tuyg'ularini singdirishda vositachi vazifasini bajardilar.

Beshinchidan, bu hikoyalarda mualliflarning o'z dunyoqarashi, yozish tamoyillari aks etdi. Chunki Muhammad Qodiriy, Asiriy, Latifiy, Mirza bobo va Xiromiy o'z davri talabiga ko'ra bir qissali syujetdan o'z qarashlaridan kelib chiqib foydalanganlar.

Ushbu mualliflar Naxshabiyning "To'tinoma" asarini o'z asarlariga asos qilibgina qolmay, xalq og'zaki ijodi namunalarini mohirona singdirib o'ziga xos adabiy olam yaratdilar. Bu bilan ular forsiy va turkiy yozma adabiyot rivojiga katta hissa qo'shdilar. Natijada "To'tinoma" an'anasi sifat bosqichiga ko'tarildi. "Fors-tojik adabiyotida barqarorlashgan bu yo'nalish o'zbek adabiyotiga XVIII asrda kirib keldi" [Хасанова 2016, 41], – degan xulosaga mana shu nuqtayi nazardan yondashamiz.

Katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan bu asarlar jamiyatimizga o'ziga xos ta'sir ko'rsata oldi. Bilimga intilayotgan "To'tinoma" qahramonlari har qanday murakkab masalani aql va ilm yordamida hal qiladilar. Qozoq adabiyotida ham, o'zbek adabiyotida ko'plab shoirlarning bunday asarlarni targ'ib qilishining asosiy sabablari ham shunda. Ular xuddi shu shaklda Sharq afsonalarini kitob qilishgan, yoki yangi variantini yaratishgan, ba'zan to'g'ridan-to'g'ri tarjima ham qilishgan. "Hikoyachilar qozoqlarga qo'shni bo'lgan o'zbek, tatar, ozarbayjon, tojik adabiyotining sara namunalarini tanlab, xalq orasida targ'ib qila olganlar" [Кыmicбаев 1994, 55].

Mulla Qurbon Xiromiy "To'tinoma" aasrini yozishda ham badiiy yaxlitlikni, ham strukturaviy yaxlitlikni saqlagan, asrlar davomida saqlanib kelayotgan allegorik timsollarni mahorat bilan qo'llagan. O'rmon bo'ylab aylanib yurgan turli hayvon va qushlarning harakatlari orqali inson xarakterini jonlantirib, xayoliy obrazlar yaratishga muvaffaq bo'lganlar. Bir mavzudagi asarni turli yo'l bilan yetkazib berish oson bo'lmaganini hisobga olsak, jahon "To'tinoma"lari galereyasida bu asarlarning o'ziga xos iz qoldirganini aytib o'tish joiz. Qolaversa, bu shoirlar o'z ijodida insonni shakllantirish g'oyasini olg'a surdi, yosh avlodni tarbiyalash masalasini ham e'tibordan chetda qoldirmadi. Demak, Xiromiyning maqsadi – dunyoni kezib chiqqan Naxshabiy "To'tinoma"sining shuhratiga soya solish emas, balki uni yanada rivojlantirish edi va muallif o'z bunga erishgan. "To'tinoma" va "Qush tili" asarlari

tadqiqotchilarining fikricha, Xiromiy ham o‘zining eng yaxshi g‘oyalarini tasvirlash, asosiy hikoya va unga kiritilgan barcha kichik hikoyalarga ixcham va qulay shakl berish, o‘zgartirishlar kiritish uchun mashhur hikoyadan foydalangan [Хасанова 2016, 41].

Xulosa

“To‘tinoma”ning o‘zbek adabiyotidagi variantlari haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilish natijasida aytish mumkinki, O‘zbekistonda qo‘lyozmalarni saqlash madaniyati keng rivojlangan. Shu tufayli “To‘tinoma” qo‘lyozmalarining turli mualliflar tomonidan yaratilgan bir qancha variantlari tadqiqot obyektlariga olinishi, bu sohaning rivojiga hissa qo‘shdi. *Ikkinchidan*, o‘zbek so‘z san’atida bu asar asosida yaxlit holda yozilgan ko‘plab nusxalar mavjud. *Uchinchidan*, “To‘tinoma” asari boshqa mashhur hind adabiy yodgorliklarining o‘zbek tilida qayta yozilishiga asos vazifasini o‘tagan. *To‘rtinchidan*, o‘zbek adabiyotshunoslari bu yodgorlikni uzoq yillardan buyon o‘rganib kelishmoqda. *Beshinchidan*, “To‘tinoma”ning barcha nusxalarini boshqa hind hikoyalari bilan solishtirish tajribasi mavjud. *Oltinchidan*, o‘zbek olimlari “To‘tinoma”ni har tomonlama mufassal tahlil qilishga katta e’tibor qaratganlar. Qozoq-o‘zbek adabiy aloqalari ma’lum bir sohalar-dagina juda sekinlik bilan rivojlanayotganini hisobga olsak [Бапаев 1975, 25], “To‘tinoma” hikoyalari ham bugungacha ikki mamlakat olimlarining alohida tadqiqotlari darajasida qolib ketganini ko‘rish mumkin. Bu mavzu asrlar davomida ikki birodar xalq orasida chuqur ildiz otgani bois kelajakda uni birgalikda o‘rganish imkoniyatlari vujudga kelishi, yaxshi natijalarga olib kelishi mumkin. O‘zbek-xitoy adabiy aloqalarining genezisi, xalq og‘zaki ijodi va adabiyotning mushtarakligi ilmiy ish mavzusiga aylangan bir paytda [Мыцып-манов 2020] turkiy xalqlarning ezgu merosi – “To‘tinoma” yangi qirralarini ochayotganini unutmasligimiz zarur.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, “XV asrda go‘zal insoniy xulq-ni tarannum etuvchi asarlari bilan mashhur bo‘lgan Navoiydek farzandlarni tarbiya qilgan” [Бердібай 2005, 83] o‘zbek xalqining so‘z san’atidagi “To‘tinoma” variantlari yana ko‘p tadqiqot obyektlariga aylanadi, deb umid qilamiz.

Adabiyotlar

- Шукасаптати*. 1960. Семьдесят рассказов попугая. Москва: Издательство восточной литературы.
- Тотының тоқсан тарауы («Шукасаптати»)*. 1970. Аударған Ғ.Сармурзин. Алматы: Жазушы.
- Имад ибн Мухаммад ан-Наари. 1985. *Жемчужины бесед*. Москва: Наука.
- Зийа ад-Дин Нахшаби. 1979. *Книга попугая* (Тути-наме). Москва: Наука.
- Зияаддин Нахшаби. 1991. *Тотынама*. Аударғандар Ә.Қоңыратбаев пен Т.Қоңыратбаев. Алматы: Жазушы.
- Сайид Хайдар Бахш Хайдари. 1933. *Сказки попугая* (Тота кахани). Москва – Ленинград: Academia.
- Тотынама*. 1987. Жауапты редакторы О.Қанапин. Үрімші: Шыңжаң халық баспасы.
- Тотынама. 2005. Көне түркі тілінен аударған Н.Тобыш, әдеби өңдеген А.Қыдыр. Ақтау: «Мұра» шығармашылық бірлестігі.
- Алимардонов, А. 1970. *Зияуддин Нахшаби и его «Тути-наме»*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Душанбе.
- Миннегулов, Х. 1993. *Татарская литература и восточная классика*. Казань: Издательство Казанского университета.
- Мухаммад Алем Лабиб. 2018. *Мирза Ниязи Балхи и его роль в развитии таджикской и узбекской литератур XIX века Афганистана*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Душанбе.
- Караев, Т. 1966. *Поэт Хироми и его литературное наследие*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Бухара.
- Литература XVI века и первой половины XIX века* (Статья о персидской литературе). http://www.naison.tj/literatura/litra_XVI/f02.shtml. (Сайт Натальи Лайдинен).
- Брагинский, И. 1987. *Литература Средней Азии*. История мировой литературы. В девяти томах. 4-том. Москва: Наука.
- Омарұлы, Б. 2020. *Қазақ, қырғыз, түрікмен әдебиеттері тарихын дәуірлеу мәселелері*. Алматы: Arna-b.
- Адашев, М. 1990. *Трансформация сюжета «Раъно и Зебо» в таджикской литературе XVII-XIX вв.* Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Душанбе.
- Қоңыратбаев, Ә. 2004. *Көп томдық шығармалар жинағы*. Т.2. Түркітану және шығыстану мәселелері. Алматы: Мерсаал.
- Бертельс, Д. 1979. Предисловие. *Зийа ад-Дин Нахшаби. Книга попугая* (Тути-наме). Москва: Наука.

- Муродов, Х. 2015. Сўзбоши. Зиевуддин Нахшабий, Ҳайдар Бахш Ҳайдарий. *Тўтинома*. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси.
- Клягина-Кондратьева М. 1933. *Введение. Сайид Хайдар Бахш Хайдари. Сказки попугая* (Тота кахани). Москва – Ленинград: Academia.
- Хасанова, Ш. 2016. *Сравнительно-типологическое и текстологическое исследование произведений типа «Туги-намэ» и «Қуш тили»*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Ташкент.
- Қасқабасов, С. 2002. *Жаназық*. Астана: Аударма.
- Күмісбаев, Ө. 1994. *Терең тамырлар*. Алматы: Ғылым.
- Бапаев, Х. 1975. *Кыргыз-казак, кыргыз-өзбек адабий байланыштары*. Фрунзе: Илим.
- Сейданов, Қ. 2018. *Туысқандар: қазақ-өзбек әдеби байланыстарының даму сипаттары*. Ташкент: O'zbekiston.
- Мусурманов, Э.Р. 2020. *Генезис узбекско-китайских литературных связей: общность в фольклоре и литературе*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Самарканд.
- Бердібай, Р. 2005. *Әлішердің асқақ арманы. Бес томдық шығармалар жинағы*. Т. 4. Алматы: Қазығұрт.

Variants of "Totynama" in Uzbek literature

Baurjan Omarov¹

Abstract

«Totynama» is one of the most well-known works of human literature. Ono imeet mnozhestvo variatsiy i do six por vyzyvaet bolshoy issledovatel'skiy interes. It is in this remarkable work, it has received a wide distribution and many pages, and various historical epoxies have been sufficiently interpreted by the author. «Totynama» by Ziyaaddin Nakhbli, a recognized and respected master of the word, became a solid foundation for the creation of many more later versions of this unique creation. So, thank you, I'm writing, I'm translating it in my own language and masterski dorabatyvavshim eto proizvedenie, bylo sozdano neskolkko absolutely novykh ego prochteniy. Variant has similar popularity in Central Asia, small-town poets, curious introductions and traditional literary tradition. In the middle of the state, Uzbekistan is a special place in this region, where the ancient manuscript «Totynamy» is preserved and is fully used by the nation. In addition to that, in Uzbek literature, there are other great productions, similar to creations, and they also received the title «Totynama». The prose version of «Totynamy» by Latifi and the poetic version, vyshedshaya iz-pod pera Hiromi, steel sokrovishchami Uzbek literature, kotorye eshche vyshe podnyali ee uroven. In this state, an analysis of various sources and sources, scientific work, and the post-history of «Totynama» and the neighboring country have been carried out. The author presented his thoughts on the peculiarities of the «Totynamy» variation, which is widespread in Uzbekistan, and which is of great literary value.

Key words: *Ziyaaddin Nakhbli, Uzbek literature, manuscript «Totynama», nasledie Hiromi, framed story, rasskazy parrot, language ptits, literary memory, godly translation, poetry.*

¹ Baurjan J. Omarov – Doctor of Philology, Academician, Professor of Eurasian National University named after L.N. Gumilev, Nur-Sultan, Kazakhstan.

E-mail: b_om777@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7750-2741

For citation: Omarov B. J. 2022. "Variants of «Totynama» in Uzbek literature". *Golden scripts* 2: 4-24.

References

- Shukasaptati. 1960. *Semdesyat rasskazov popugaya*. Moskva: Izdatelstvo vostochnoy literaturi.
- Тотының тоқсан тарауы («Shukasaptati»). 1970. Audarg'an G'.Sarmurzin. Алматы: Jazushi.
- Imad ibn Muxammad an-Naari. 1985. *Jemchujini besed*. Moskva: Nauka.
- Ziya ad-Din Naxshabi. 1979. *Kniga popugaya* (Tuti-name). Moskva: Nauka.
- Ziyaaddin Naxshabi. 1991. *Totinama*. Audarg'andar Ə.Qoңiratbaev pen T.Qoңiratbaev. Алматы: Jazushi.
- Sayid Xaydar Baxsh Haydari. 1933. *Skazki popugaya* (Tota kaxani). Moskva – Leningrad: Academia.
- Totinama*. 1987. Jauapti redaktori O.Qanapin. Yrimshi: Shiңjaң xaliq baspasi.
- Totinama*. 2005. Kөne tьrki tilinen audarg'an N.Tобыsh, ədəbi өңдеgen A.Qidir. Aqtau: «Mьра» shyg'armashыlyq birlestigi.
- Alimardonov, A. 1970. *Ziyauddin Naxshabi i yego «Tuti-name»*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata filologicheskix nauk. Dushanbe.
- Minnegulov, X. 1993. *Tatarskaya literatura i vostochnaya klassika*. Kazan: Izdatelstvo Kazanskogo universiteta.
- Muxammad Alem Labib. 2018. *Mirza Niyazi Balxi i yego rol v razvitii tadjikskoy i uzbekskoy literatur XIX veka Afganistana*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata filologicheskix nauk. Dushanbe.
- Karaev, T. 1966. *Poet Xiromi i yego literaturnoe nasledie*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata filologicheskix nauk. Buxara.
- Literatura XVI veka i pervoy poloviny XIX veka* (Statya o persidskoy literature). http://www.naison.tj/literatura/litra_XVI/f02.shtml. (Sayt Natali Laydinen).
- Braginskiy, I. 1987. *Literatura Sredney Azii*. Istoriya mirovoy literaturы. V devyati tomax. 4-tom. Moskva: Nauka.
- Омарұлы, B. 2020. *Qazaq, qyrg'yz, tьrikmen ədebietteri tarixyn dəuirleu məseleleri*. Алматы: Arna-b.
- Adashev, M. 1990. *Transformatsiya syujeta «Rano i Zebo» v tadjikskoy literature XVII-XIX vv*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata filologicheskix nauk. Dushanbe.
- Qoңyiratbaev, Ə. 2004. *Kөp tomdyq shyg'armalar jinag'ы*. T.2. Tьrkitanu jəne shyg'ыstanu məseleleri. Алматы: Mersaal.
- Bertels, D. 1979. *Predislovie*. Ziya ad-Din Naxshabi. *Kniga popugaya* (Tuti-name). Moskva: Nauka.
- Murodov, X. 2015. *So'zboshi*. Zievuddin Naxshabiy, Haydar Baxsh Haydariy.

- To'tinoma. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
- Klyagina-Kondrateva M. 1933. *Vvedenie*. Sayid Xaydar Baxsh Xaydari. Skazki popugaya (Tota kaxani). Moskva – Leningrad: Academia.
- Xasanova, Sh. 2016. *Sravnitel'no-tipologicheskoe i tekstologicheskoe issledovanie proizvedeniy tipa «Tuti-name» i «Kush tili»*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni doktora filologicheskix nauk. Tashkent.
- Qasqabasov, S. 2002. *Janaziq*. Astana: Audarma.
- Kymisbaev, O. 1994. *Tereh tamirlar*. Almati: G'ilm.
- Bapaev, X. 1975. *Kirgiz-kazak, kirgiz-ozbek adabiy baylanishtari*. Frunze: Ilim.
- Seydanov, Q. 2018. *Tuisqandar: qazaq-ozbek adabi baylanistarinih damu sipattari*. Tashkent: O'zbekiston.
- Musurmanov, E.R. 2020. *Genezis uzbeksko-kitayskix literaturnix svyazey: obshnost v folklore i literature*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni doktora filologicheskix nauk. Samarkand.
- Berdibay, R. 2005. *Olisherdiq asqaq armanı*. Bes tomliq shig'armalar jinag'i. T.4. Almati: Qazig'yrt.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi

qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasida qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiya berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz
adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiya barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiya berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*,
Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi
raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher
Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 –
133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiya foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany:
Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek
matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti.
<http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni:
maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti."
Oltin bitiglar 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr

sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globalashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

IZOHLAR

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: goldenscripts@gmail.com
Tel.: +99894 697-97-04

Bosishga 30. 06. 2022-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot
agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.
Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc)
dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan
ro'yxatga kiritilgan.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62